

РОЗВИТОК ЗМІСТУ ВІТЧИЗНЯНОГО ПІДРУЧНИКА З ІСТОРІЇ ЗА ЧАСІВ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ

Н.М. Гупан, О.І.Пометун

Анотація

У статті висвітлюється питання трансформації змісту шкільних підручників з історії періоду незалежної України. Визначені основні зміни у змісті, пов'язані зі зміною поглядів на події вітчизняної історії, що відбулася після 1991 року: підручники позбавлялися ідеологізації і політизації та набували національного змісту. Проаналізовано здобутки авторів підручників та складності у проектуванні змісту навчальних книг.

Ключові слова: шкільний підручник з історії, зміст, трансформація, ре-моделювання

DEVELOPMENT OF THE CONTENT OF A NATIONAL TEXTBOOK ON HISTORY IN THE TIME OF INDEPENDENT UKRAINE

N.M. Hupan, O.I. Pometun

Annotation

The article deals with the question of transformation of the content of school textbooks on history in the period of independent Ukraine. The main changes in the content are determined connected with changing views on the events of national history, which took place after 1991: the textbooks were deprived of ideologization and politicization and acquired national content.

This was manifested in the positive coverage of historical events, which had a negative assessment in the Soviet times, highlighting issues that were not in Soviet historiography (history of the church, the Holodomor, etc.), giving more significance to certain historical events (National Liberation Contests of 1917-1921 have acquired the status of the Ukrainian Revolution) and others.

The achievements of textbook authors and the complexity of designing the contents of educational books are analyzed, caused by the lack of reliable materials of academic science and the subjective views of the authors. The ways

of overcoming the subjectivity of textbook authors by means of re-modeling of methodical apparatus of textbooks are highlighted. The requirements for the development of students' ability to think critically are named, in particular, to analyze and evaluate the interpretation of historical reality, presented in textbooks.

Key words: school textbook on history, content, transformation, re-modeling.

1. Чому зміст шкільного підручника з історії є важливим для суспільства. У сьогоdnішньому українському суспільстві на тлі соціально-політичної та соціокультурної кризи останніх років точаться гострі дискусії відносно того, чи сформована в Україні політична нація, у чому полягає українська національна ідея, чому українці виявились і продовжують залишатись ідеологічно роз'єднаною нацією. Часто ці дискусії переходять у площину обговорення якості шкільної історичної освіти. І це зрозуміло, адже саме на уроках шкільної історії закладаються значною мірою підвалини світогляду й цінності особистості, її патріотичні та національні почуття.

За роки незалежності шкільна історична освіта в Україні суттєво змінилась як з погляду її змісту, так і цілей і завдань навчання, його організації та ін. Однак питання, чи можемо сьогодні вважати її такою, що задовольняє потреби громадянського суспільства і зміцнення української держави залишається відкритим. Спробуємо частково дати відповідь на це питання, простеживши еволюцію змісту вітчизняних підручників з історії, які залишаються важливим джерелом інформації й засобом навчання для українських учнів і вчителів.

2. Які зміни відбулись у змісті підручників з історії після 1991 р. З проголошенням незалежності України гостро постало питання про повне оновлення змісту шкільних підручників з історії. Причини цього гарно пояснював один з тогочасних істориків – авторів навчальних книг М.

Коваль: «Проголошення незалежності України і розпад Радянського Союзу поклали край усій попередній офіційній історії, усім стереотипам та ідеологічним штампам. Перед вченими розкрилися можливості розробити і проголосити історичну концепцію, що базується не на догмах, а на правді життя» [2,3]. Проте реалізовувати такі підходи українським історикам пострадянської доби було досить складно, бо їх професійне мислення формувалось переважно на догмах «марксизму-ленінізму» і вони «звикли вважати себе бійцями ідеологічного фронту, а свою науку – ідеологічною зброєю» [9,6].

Перші підручники з історії в незалежній Україні з'явилися вже у 90-х роках. Їхній зміст відображав спроби авторів задовольнити потреби оновлюваного українського суспільства в національній історії, і водночас - ще містив багато рудиментів радянської історіографії. Наприклад, у цих підручниках багато подій української історії, які в радянській історіографії оцінювались негативно, набували позитивної оцінки (зокрема події 1917-1921 рр. в Україні подавались авторами як визвольні змагання). Наприкінці 90-х років події визвольних змагань 1917-1921 рр. вже трактувалися як Українська революція. Водночас жовтневі події 1917 р. в Петрограді, що в радянській історіографії кваліфікувалися як Велика Жовтнева соціалістична революція, були понижені у статусі - до «жовтневого більшовицького перевороту» [4,4-35].

У підручниках з'явилися нові матеріали пов'язані з релігійним життям, голодомором, русифікацією, а також теми пов'язані із здобуттям Україною незалежності. Новим у змісті шкільної історії стало висвітлення кризи радянського суспільства (друга половина 60-х – перша половина 80-х рр.) як в СРСР, так і в республіці, перекладаючи, здебільшого, відповідальність на союзне керівництво. [2, 417-420]. До підручників повертались заборонені за радянських часів політичні діячі (М. Грушевський, В. Винниченко, С. Петлюра та ін.).

Окрім появи нових тем, здійснювалося й корегування тих, що вивчались за радянських часів. Наприклад, період Київської Русі висвітлювався вже не як «колиска трьох братніх народів» - а як давня українська держава. Автори підручника 1995 р. наголошували: «Головний державний і культурний осередок Київської Русі сформувався на території сучасної України ... Це дало підставу багатьом ученим вважати Київську Русь, де провідне становище займала українська народність, Українською державою» [7,47]. А вже у підручнику 1998 р. автори оперували автентичним поняттям «Русь», яке було поширено в давніх літописах, та поняттям «Україна-Русь», а не «Київська Русь», введеним пізніше російськими істориками, аби позначити що під владою Києва знаходилася не вся Русь, а лише прилеглі до нього землі. [3,153]. Було переглянуто авторами шкільних підручників і події Національно-визвольної війни українського народу під проводом Б. Хмельницького.

Разом з тим, у підручниках 90-х років зберігалась значна кількість міфів радянської історії та історіографії. Наприклад, соціально-економічне та політичне життя в Україні кінця 20-х – 30-х років розглядалося за традиційною схемою: як явища індустріалізації, колективізації та культурної революції. Навіть у підручнику 1998 р. ще йшлося про сталінський «стрибок» в індустріалізацію, поворот до суцільної колективізації тощо [4,154-163]. Виклад матеріалу, пов'язаного з тими подіями, супроводжувався цитатами з творів В. Леніна, постанов пленумів та з'їздів ВКП(б), що були атрибутом попередніх часів.

За радянською традицією та ідеологією підручники першого десятиріччя незалежності містили твердження про дружбу народів найближчих сусідніх країн з Україною та значущість таких стосунків і в шкільних навчальних книгах. У підручнику з історії України 1999 р. підписання Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною та Росією 1997 р. називалося «справді історичною подією».

[5,321]. У підручнику 2005 р. містилась така інформація «З ініціативи Президента В. Путіна 2002 рік був оголошений Роком України в Російській Федерації. У рамках цієї культурної і політичної кампанії були проведені різноманітні акції, спрямовані на відновлення втрачених зв'язків між двома країнами. Перспективу активізації економічних і культурно-політичних зв'язків з Росією урядові і громадсько-політичні кола в Україні сприймають надзвичайно позитивно» [6,293]. Текст підручників з історії 90-х – початку 2000-х років залишався вкрай перенасиченим політичною історією і в цьому плані нагадував радянські підручники.

3. У чому проявляється суб'єктивізм авторів підручників з історії.

Пошуки нових підходів до подій і фактів історії України іноді приводили авторів шкільних підручників, услід за академічною історією, до сумнівних тверджень і висновків. Враховуючи авторський характер тексту підручників, різноманітність у авторських підходах до відбору і викладу історичного змісту, на їх сторінках можна зіткнутись і з інтерпретаціями історії, коли автори описують, зображують реальність, виражаючи власну (упереджену) точку зору, що може бути наслідком позиції самого автора чи джерела, чи походити від суб'єктивного критерію, використовуваного при доборі джерел. Такі упередження можуть носити навмисний характер чи допускатися несвідомо.

Простежимо це на прикладі використання у підручниках останніми роками терміну «революція», яке переросло у своєрідне захоплення. У 1999 р. історики В. Смолій, В. Степанков назвали революцією події Національно-визвольної війни українського народу XVII ст. С. Кульчицький стверджував, що розпад СРСР – теж революція. [6,153]. Він також стверджував, описуючи події 1917 р. в Російській імперії, у складі якої перебувала на той час значна частина українських земель, «Переможці поділили революцію на дві: Лютневу буржуазно-демократичну і Жовтневу соціалістичну. Насправді це була одна революція, яка змінювалася у своїх

барвах:... буржуазно-демократична, робітничо-селянська, радянська» [4,152].

Подальше висвітлення історичних подій в Україні більшістю авторів шкільних підручників розглядалося вже виключно крізь призму революції. Боротьба політичних еліт, що переросла в рух громадської непокори, організований прихильниками кандидата від опозиції після 2-го туру президентських виборів 2004 р. в Україні» отримала назву «Помаранчева революція». У підручнику 2007 р. для учнів 5 класу писалося так: «Зрозуміло, що сумлінний та працьовитий український народ гідний жити в добробуті та справедливості. Тож коли під час виборів Президента України восени 2004 року стали очевидними зловживання влади, що поставили під сумнів чесність виборів, українці вийшли на вулиці й майдани з вимогою покласти край брехні... ті події назвали *Помаранчевою революцією*» [1,191].

Для старшокласників автори намагались пояснити цю назву більш науково, але теж не досить переконливо: «Помаранчеву революцію часто ототожнюють з президентськими виборами 2004 р., але вона є тільки частиною виборів ... Цілком зрозуміло, що прибічники В. Януковича розглядали Помаранчеву революцію як державний переворот, а прибічники В. Ющенко – як усвідомлений або стихійний протест виборців, волю яких влада проігнорувала. Цю другу точку зору слід вважати правильною, тому що опозиція, яка прийшла до влади, і колишня влада, яка стала опозицією, з однакою одностайністю домагалися у виборців уваги до себе на парламентських виборах.» [7,26].

Припускаємо, що подібні хиби можуть бути допущені й у висвітленні політичних подій в Україні 2014 р., які вже отримали у нашому суспільстві назву «Революція гідності» і будуть представлені в підручниках з вітчизняної історії для учнів 11-го класу, вихід яких планується в 2019 році.

4. Які є шляхи подолання авторського суб'єктивізму у навчальному процесі

Звісно єдиним методично виправданим підходом у роботі з такими положеннями підручників є не нав'язувати учням погляди автора як єдино правильні, а дати їм можливість самім дійти до тої чи іншої думки, проаналізувавши джерела. Авторський характер тексту підручників з історії робить особливо актуальною задачу розвитку в учнів критичного мислення, твердого переконання в тому, що з приводу одного і того самого факту може існувати не одна, а декілька - інколи протилежних - думок. Необхідними для учнів є й відповідні уміння відрізняти факти від думок. Текст підручника в такому випадку не є істиною в останній інстанції, каноном або догмою.

З іншого боку, вимогою часу стає діалогічний виклад навчального матеріалу і постановка у підручнику завдань для групової та колективної дискусії, наявність звернень до читача, персонально орієнтованих запитань тощо, які забезпечуватимуть реалізацію особистісно-орієнтованої і діяльнісної моделі навчання, зокрема, діалогу: учень–підручник, учень–учитель, учень–учні, учень–учень, учень–батьки тощо.

Якщо в колишній парадигмі навчання на першому місці стояли прийоми коментованого читання і переказу, складання планів і таблиць, відтворюючих авторський виклад, то сучасні умови вимагають навчити школяра діям іншого характеру: аналізувати та сприймати інформацію з різноманітних джерел і класифікувати її за ступенем значущості; розрізняти в навчальному тексті об'єктивні факти і суб'єктивні інтерпретації; порівнювати різні джерела, виявляти оціночні позиції їхніх авторів і пояснювати причини розбіжності; ефективно використовувати навчальні матеріали для формулювання певних висновків, а також аргументації власної позиції чи підтримки іншої точки зору. Важливим є також розвиток вмінь аналізувати та критично оцінювати інтерпретацію минулого, що міститься в будь-якому джерелі. Робота з розвитку таких

умінь має бути закладена в середину історичного матеріалу в межах програми і конкретного уроку.

Тому очевидно, що в методичному арсеналі сучасного вчителя історії повинні бути питання і завдання типу: “Чим мотивоване твердження авторів підручника, що...? Чи згодні ви з такою точкою зору?” або “У тексті автори розкривають причини ... Сформулюйте їх у вигляді короткого переліку, а у разі незгоди з авторами висловіть власну думку щодо таких причин”; або “Історики оцінюють ситуацію ...як.... Складіть образний план до підпункту параграфа, що описує ці події. До якого висновку підводять автори підручника? До якої думки схиляється ви?” і т.п.

5. Висновки. Отже, у продовж перших десятиліть незалежності України зміст шкільних підручників з історії зазнав суттєвої трансформації, обумовленої переглядом більшості подій і явищ української історії з позиції національної держави і політичної української нації, що розвиваються. Разом з тим, розширення свободи авторів у викладі авторської версії історії іноді призводить до суб’єктивізму у змісті навчальної книги. Це протиріччя вимагає від вчителя застосування спеціальних методів розвитку в учнів умінь критичного мислення й оцінки історичних інтепретацій.

Використані джерела

1. Власов В. С., Данилевська О. М. Вступ до історії України: Підруч. для 5 кл. загальноосв. навч. закладів. - К.: Генеза, 2007
2. Коваль М. В. та ін. Історія України. Матеріали до підручника 10 – 11 кл. середн. шк. - К.: «Райдуга», 1992
3. Коляда І. А., Криlach К. І., Юренко С. П. Історія України: Підручник для 6–7 класів. – К.: Генеза, 1998
4. Кульчицький С. В. та ін. Історії України: Підруч. для 10 кл. серед. шк. - К.: Освіта, 1998

5. Кульчицький С. В. та ін. Історія України: Підруч. для 11 кл. серед. шк. – К.: Освіта, 1999
6. Кульчицький С. В., Шаповал Ю. І. Новітня історія України (1939–2001): Підруч. для 11-го кл. загальноосв. навч. закл. – К.: Генеза, 2005
7. Кульчицький С. В. Новітня історія України (2001–2006). Додаток до підруч. для 11-го кл. загальноосвіт. навч. закл. – К.: Генеза, 2006
8. Сергієнко Г. Я., Смолій В. А. Історія України / з найдавніших часів до кінця XVII ст. / : Навч. посібн. для 7–8 кл. серед. шк. – К.: Освіта, 1995.
9. Субтельний Орест. Україна. – К.: Либідь, 1993

References

1. Vlasov V.S., Danilevska O.M. Vstup do istorii Ukraini. Textbook for 5-th grades students of secondary school.- K. Geneza,2007
2. Koval M.V. and others. Istoria Ukraini. Materials for textbook for 10-11-th grades students of secondary school.- K.: Raiduga, 1992
3. Kolyada I.A., Krilach K.I., Yurenko S.P. Istoria Ukraini. Textbook for 6-7-th grades students of secondary school. .- K. Geneza,2007
4. Kulchitskiy S.V. and others. Istoria Ukraini. Textbook for 10-th grades students of secondary school. .- K.Osvita. -1998
5. Kulchitskiy S.V. and others. Istoria Ukraini. Textbook for 11-th grades students of secondary school. .- K.Osvita. -1999
6. Kulchitskiy S.V., Shapoval Y.I. Novitnya istoria Ukraini. Textbook for 11-th grades students of secondary school. - K. Geneza, 2005
7. Kulchitskiy S.V. Novitnya istoria Ukraini. Addition for textbook for 11-th grades students of secondary school..- K. Geneza,2006
8. Sergienko G.Y., Smoliy V.A. Istoria Ukraini/from the oldest times to the end of 17 centure. Textbook for 7-8-th grades students of secondary school. .- K.Osvita.
9. Subtelniy Orest. Ukraine: history. K.:Libid,1993